

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΤΗΣ ΗΛΙΔΑΣ ΣΤΟ ΠΑΡΟΧΘΙΟ ΑΝΑΛΗΜΜΑ ΤΟΥ ΠΗΝΕΙΟΥ

Από τις αρχές του 1980 παρατηρήθηκε το φαινόμενο των αθρόων παραδόσεων στη Μουσειακή Συλλογή Ήλιδος ενός συνόλου μνημειακών αρχιτεκτονικών μελών, τα οποία έρχονταν σε φως αποκλειστικά από χειριστές μηχανικών εκσκαφών που εργάζονταν στην κοίτη του Πηνειού και κατά μήκος της Αρχαιολογικής ζώνης¹.

Σε αυτοψίες που διενεργήθηκαν το 1983 διαπιστώθηκε ότι στο χώρο λειτουργίας των σύγχρονων πλυντηρίων αμμοχάλικου, 400 μ. βόρεια του αρχαίου Θεάτρου της Ήλιδας, απογυμνώθηκε σταδιακά με τη συστηματική λήψη αδρανών υλικών αρχαίο ανάλημα, του οποίου τμήματα διακρίνονταν σε συνολικό μήκος 3 χιλιομέτρων (εικ. 1). Σε ολόκληρη τη ζώνη εκμετάλλευσης εντοπίζεται άλλοτε διαλυμένο και άλλοτε ανεστραμμένο το προστατευτικό τείχος των όχθων του ποταμού να περιορίζει διευθετώντας την κοίτη σε λωρίδα μέσου πλάτους 60 μ., όπως υποδηλώνει το διπλό σκέλος του προ των αγρών Κανελλακόπουλου–Παρασκευόπουλου–Πετρόπουλου σε ακτίνα 400 μ. βόρεια του πυρήνα της αρχαίας Αγοράς (τοπογραφ. πίνακας, σχ. 1, εικ. 2). Το μήκος των τμημάτων του που καλύπτονται ακόμη από επιχώσεις στον αγρό Καγιανά δεν είναι δυνατό να διαπιστωθεί προς το παρόν, αλλά η προς ανατολικά πορεία του ανιχνεύεται μέχρι το ύψος του αγρού Χαρ. Φλεβοτόμου, όπου από παλαιά εντοπίζεται το οικοδομικό υλικό κατεστραμμένης αρχαίας γέφυρας — ζεύξης των όχθων του Πηνειού^{1α}.

Για την κατασκευή του τείχους χρησιμοποιήθηκαν ποταμίσιες κροκάλες και μικρότερα χαλίκια, πελεκούδια από σπασμένο αρχαιότερο αρχιτεκτονικό υλικό με επάλληλες στρώσεις από σπασμένες κεραμίδες και τουβλέτες σε δεύτερη χρήση με άφθονη χρήση υδραυλικού κονιάματος για στερέωση. Προσεκτικότερη παρατήρηση της τοιχοποιίας δείχνει ότι όλα τα τμήματα της κατασκευής δεν είναι σύγχρονα: στο ύψος του αγρού Ζέμπερη το πλάτος είναι περιορισμένο σε 1,23 μ., σωζ. ύψος 1,30 μ. και, ενώ στη βάση εδράζονται λίθινοι αρχαίοι δόμοι

εναλλάξ με τουβλέτες, ψηλότερα τοποθετούνται συμμετρικά στρώσεις ύψ. 0,20 μ. από πατατόσχημες κροκάλες και κανονικές σειρές οπτοπλίνθων. Στην πάνω επιφάνεια στρώνεται μεικτό στρώμα από κροκάλες και σπασμένες τουβλέτες.

Ανατολικότερα, στο ύψος του διπλού του σκέλους, το τείχος διπλασιάζεται σε όγκο αποκτώντας πλάτος 2,30 μ., ύψος 2,90 μ. και τοιχοποιία από επάλληλα σεναζία αρχαίου οικοδομικού υλικού και σειρών οπτοπλίνθων ή ποτάμιων κροκαλοπαγών λιθαριών.

Το γεγονός της διαφοράς στην τοιχοποιία οδηγεί σε διαφορετικές φάσεις κατασκευής ή επιδιόρθωσης — αναγκαίας κάποτε σε ένα τόσο εκτεταμένο έργο. Σημαντική ήταν η διαπίστωση ότι στο υλικό της υποθεμελίωσης ενσωματώθηκαν κίονες και κιονόκρανα, βάσεις, τρίγλυφα, γείσα και άλλα ογκώδη αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία οι εκσκαφείς παρέσυραν χωρίς να έχουν πάντα τη δυνατότητα ή το ενδιαφέρον μεταφοράς και καταστροφής τους στα σπαρτήρια (εικ. 3).

Τη μεγαλύτερη συγκέντρωση αρχαίου μνημειώδους υλικού εμφανίζει η υποθεμελίωση του τείχους προ του αγρού Ν. Κανελλακόπουλου, από όπου προήλθαν:

α. Τρίγλυφος Λ 2574 Μουσείου Ήλιδος, ύψ. 0,44 μ., πλ. 1,14 μ., μήκ. 1,10 μ. με συμφυείς μετώπες.

β. Γείσο Λ 2578 Μουσείου Ήλιδος, ύψ. 0,65 μ., πλ. 0,48 μ., μήκ. 1,02 μ. Αρχικά έσωζε το γραπτό φυτικό διάκοσμο — ζώνη φυλλοστοιχίας.

γ. Δωρικό κιονόκρανο Λ 2573 Μουσείου Ήλι-

1. Η συσσώρευση αρχαίου υλικού από το διαλυόμενο τείχος διευθέτησης των όχθων του Πηνειού κίνησε τη διαδικασία λήψης προστατευτικών μέτρων για περιορισμό της αμμοχαλικοληψίας στα συγκεκριμένα σημεία από τα πλυντήρια Γρανίτης ΟΕ ιδιοκτησίας Στασινόπουλου–Πετρόπουλου που λειτουργεί στην Κοιν. Καλυβίων Ήλιδος, στη διασταύρωση του ποταμού με την οδό προς Τραγανό.

1α. Ν. Γιαλούρης, *Prakt* 1973, 118.

Εικόνα 1.

δος, ύψ. 0,28 μ., διάμ. εχίνου 0,62 μ., πλευρά άβακα 0,85 μ.

δ. Σπόνδυλος αράβδωτου κίονα Λ 2577 Μουσείου Ήλιδος, σωζ. ύψ. 1,55 μ., διάμ. 0,40 μ.

Στη σημειωμένη επίσης στο τοπογραφικό γραμμή του τείχους εντοπίζονται:

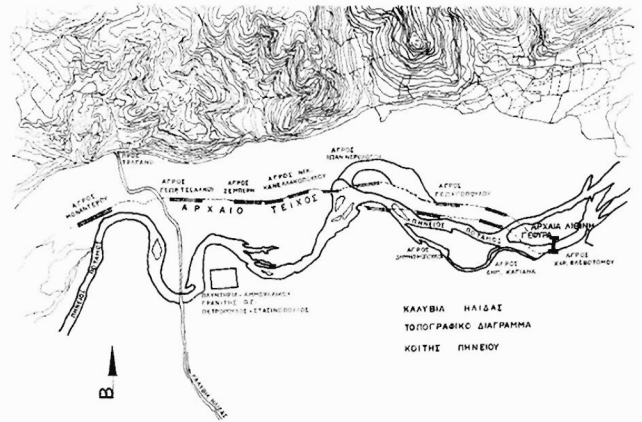
Στον αγρό Μονάντερου: αρχαίοι γωνιόπλινθοι, μεγάλη ημικυκλική βάση με τόρμους γόμφωσης και ο κορμός δωρικού κίονα με ραβδώσεις Λ 2575.

Στον αγρό Γεωργ. Τσολιάκου: αρχαίοι γωνιόπλινθοι και βάση ιωνικού κίονα Λ 2568, ύψ. 0,34 μ., διάμ. 0,67 μ.

Στον αγρό Ζέμπερη: κορμοί κίωνων, γωνιόπλινθοι και δωρικό κιονόκρανο Λ 2572, ύψ. 0,32 μ., διάμ. 0,65 μ., πλευράς άβακα 0,85 μ.

Στον αγρό Ιω. Νερολόγου: Κορινθιακό κιονόκρανο Λ 2565, ύψ. 0,55 μ., διάμ. 0,43 μ., από κογχυλιάτη.

Η αρχαία γέφυρα στον αγρό Φλεβοτόμου είναι

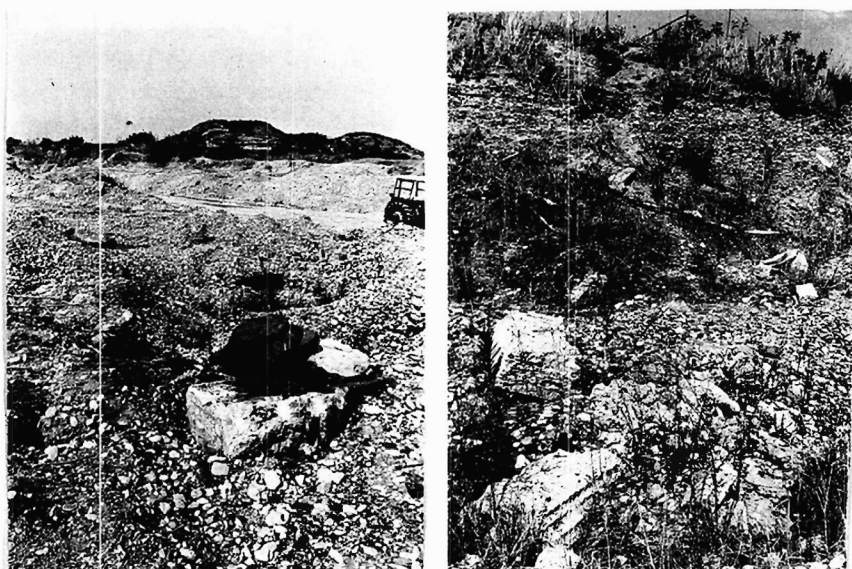
Σχέδιο 1.

επίσης κατασκευασμένη από γωνιόπλινθους και αμιγές υλικό υποθεμελίωσης του τείχους, όπως τεράστια γείσα σε δεύτερη χρήση.

Παρά του ότι καμία δοκιμαστική τομή δεν έχει ακόμη διενεργηθεί για την ακριβή χρονολόγηση του αναλήμματος των όχθων του Πηνειού, είναι βέβαιο ότι αποτελούσε ένα μεγάλο έργο διαμόρφωσης της κοίτης του ποταμού με σκοπό τον έλεγχο της στάθμης και της ροής των νερών στην παρόχθια καλλιεργημένη λωρίδα της Κοίλης Ήλιδος στην ύστερη αρχαιότητα. Τη χρονολόγηση υποδηλώνει η εκτεταμένη χρήση αρχιτεκτονικού υλικού των υστεροελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, τα οποία αναμφίβολα προέρχονται από την αρχαία Αγορά της Ήλιδας. Τούτο προσφέρει λύσεις στο πρόβλημα απουσίας ανωδομίας στα ανασκαπτόμενα κτίρια της Αγοράς, υλικό που φαίνεται ότι διαρπάγη από κτίρια που βρίσκονταν σε ερειπιώδη κατάσταση κατά τον 2ο αι. μ.Χ., όπως στην αναφερόμενη από τον Πausanias περίπτωση (VI, 24, 10): *ἔχεται δὲ τῆς ἀγορᾶς ναὸς ἀρχαῖος στοαῖς ἐν κύκλῳ περίστυλος, ὃ δὲ ὄροφος κατερρῦηκε τῷ ναῷ καὶ ἄγαλμα οὐδὲν ἐλείπετο.*

Μία μαρμαρίνη πλάκα στο προαύλιο της Μουσείας Συλλογῆς Ήλιδος που εντοπίστηκε στην υποθεμελίωση του τείχους, συμπίπτει ακριβώς με τις πώρινες πλάκες του κρηπιδώματος κυκλικού κτιρίου της Αγοράς — του μοναδικού που έχει ερευνηθεί — Δ του αρχαίου θεάτρου, του οποίου η επίχωση έχει δώσει οστρακά ελληνιστικών χρόνων².

2. Ν. Γιαλούρης, *Prakt* 1981, 185, εικ. 1-2, όπου αναφέρεται ως ημικυκλική εξέδρα ελληνιστικών χρόνων του Θεάτρου. V. Mitsopoulos-Leon, *ÖJh* 1981, 21.

Εικόνα 2.

Εικόνα 3.

Η συστηματική απομάκρυνση κατεστραμμένων μελών κτιρίων επεβλήθη πιθανότατα όχι μόνο από ανάγκη εξωραϊσμού του χώρου αλλά και από έλλειψη έτοιμου οικοδομικού υλικού σε μια περιοχή που αυτό σπανίζει.

Ενδεικτική για την πορεία των εργασιών στο πρόγραμμα κατασκευής του τείχους ήταν και η ενσωμάτωση στην υποθεμελίωση αρχαίων βάθρων, όπως του Α 2579 Μουσείου 'Ηλιδος³ που βρέθηκε πρόσφατα τυχαία και θα πρέπει να ήταν στημένο σε ένα από τα σημαντικά ιερά της Αγοράς. Πρόκειται για ένα ορθογωνικό ενεπίγραφο βάθρο από γκρίζο μάρμαρο με κυματιοφόρο επίστεψη και συνολικό ύψος 0,93 μ. Διατηρείται ακέραιο. Έχει μικρές αποκρούσεις στις ακμές της βάσης και στο αργό επιστέφον κυμάτιο με ρωγμές κατά τόπους στην επιδερμίδα. Στην κύρια όψη του είναι εμφανή τα σημάδια από τον εκσκαφέα που το παρέσυρε μέσα στην κοίτη του Πηνειού. Ολόκληρη η επιφάνεια του βάθρου είναι λεπτοδουλεμένη με ντισιλίδικο.

Στην πάνω επιφάνεια σώζονται δύο στενομήκεις τόρμοι κατά τα άκρα των στενών πλευρών (εικ. 4). Στο αριστερό διατηρείται τμήμα μολύβδινου συνδέσμου για τη γόμφωση του φέροντος βάρους και κηλίδες από την οξειδωση ενός δεύτερου στο δεξί αντίστοιχα. Η επιφάνεια ανάμεσα παρέμεινε αδούλευτη, γεγονός που υποδηλώνει ότι δεν ήταν ορατή. Περιφερικά είναι ψιλοδουλεμένη με επιμέλεια για τέλεια αρμογή μεγάλης επιφάνειας.

Κάτω ακριβώς από το κοίλο αργό κυμάτιο της πρόσθιας όψης ορίζεται με κανόνα ταινία ύψους

0,075 μ. μέσα στην οποία χαράχθηκε με ιδιαίτερη φροντίδα επιγραφή σε τρεις — ελαφρά ανισούψεις — στίχους:

*Φίλα Λεοντομένεορ θυγάτηρ
'Αναυχίδα δὲ γυνά
θεοκολέοσσα 'Αφροδίτα*

Χαμηλότερα διακρίνονται στον κορμό χαραγμένα δύο γράμματα Θ και Ε — απόπειρα νέας χρήσης του βάθρου, όπως δηλώνει η αμελής, χωρίς τους καλογραμμένους ακρέμονες γραφή των χαρακτήρων που εμφανίζει η κύρια επιγραφή.

Οι χαρακτήρες της επιγραφής ανταποκρίνονται στη γραφή των ελληνιστικών χρόνων με ιδιαίτερη επιδεξιότητα στη σχεδίαση. Συγκριτικά τον τύπο της μακράς κεραίας του Φ γνωρίζουμε από την επιτύμβια στήλη μιας Φίλας — της ίδιας; — από τη γειτονική περιοχή της Κοιν. Γούμερο⁴. Επίσης στη στήλη του Ξενοφίλου από το Λέπρεο⁵, όπου απαντά και η πολύ ανάλογη τοποθέτηση λοξά των κεραιών του Κ, στη στήλη της Φιλόκλειας από την αρχαία

3. Μεταφέρθηκε στη Μουσειακή Συλλογή 'Ηλιδος στις 3 – 10 – 1984. Έχει πλάτος 0,475 (πάχος πλάκας 0,271 μ.), ύψος επίστεψης 0,07 μ. (πλευρά κορμού 0,315 μ.), ύψος γραμμάτων α' στίχου: 0,02 μ., β' στίχου: 0,017 μ., γ' στίχου: 0,14 μ.

4. Θ. Καράγεωργα-Σταθακοπούλου, *AEphem* 28, 1973, ΒΙ, πίν. 163 ε., Α 483 του Νέου Αρχ/κού Μουσείου Ολυμπίας.

5. Gérard-Jean te Riele, *Inscriptions conservées au Musée d'Olympie*, *BCH* LXXXVIII, 1964/1, 189-190, εικ. 19. Αρ. ευρ. Μουσ. Ολυμπίας Α 420.

Θέλλουσα⁶, ενώ ο τονισμός της κάθετης κεραίας διατηρείται και στη στήλη του Φιλοξένου από την Ηραία⁷.

Για τη χρονολογική απόσταση από τον 3ο αι. π.Χ. είναι ενδεικτική η γραφή του γωνιώδους Α, του οποίου η οριζόντια κεραία διατηρείται ακόμη στις επιγραφές των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων⁸. Αντίθετα από τις αρχές του 2ου αι. π.Χ. η γωνιώδης μορφή στο Α — με αναλογίες στη χάραξη του Υ — καθίσταται τυπική στην ευρύτερη περιοχή⁹. Μια χρονολόγηση επομένως μέσα στον 2ο αι. π.Χ. θα πρέπει να θεωρείται πολύ πιθανή.

Το όνομα της αναθέτριας Φίλας δίδεται σε πρώτη ονομαστική και δεν είναι άγνωστο στην Ηλειακή προσωπογραφία. Όπως αναφέρθηκε, συναντάται στην αετωματική επιτύμβια στήλη από το Γιύμερο¹⁰, ενώ με διπλασιασμό του Λ απαντά σε επιτύμβια επιγραφή από την αρχαία Φιγάλεια, που χρονολογείται ανάμεσα στον 1ο αι. π.Χ. και 1ο αι. μ.Χ.¹¹.

Στο πατρώνυμο Λεοντομένους διατηρείται ο αρχαϊσμός της Ηλειακής διαλέκτου με τον χαρακτηριστικό ροτακισμό και τον ασυναίρετο τύπο της γενικής¹².

Το όνομα του συζύγου της αναθέτριας Αναυχίδας είναι γνωστό όνομα Ολυμπιονίκη Ηλείου, του οποίου τον ανδριάντα και το ενεπίγραφο βάθρο είδε και κατέγραψε ο Πausανίας *έν τῇ Ἄλτει... κατά τὸ μέσον*, δίνοντας πληροφορίες για τη δράση και την οικογένειά του: *Ἀναυχίδας δὲ ὁ Φίλος ἠλείος πάλης ἔσχεν ἔν παισὶν στέφανον καὶ ἔν ἀνδράσιν ὕστερον· τούτου μὲν δὴ τὴν εἰκόνα ὅστις ὁ εἰργασμένος ἐστὶν οὐκ ἴσμεν... εἰσὶ δὲ εἰκόνες ἔν Ὀλυμπία καὶ Ἀναυχίδα καὶ Φερενίκω γένος μὲν ἠλείοις πάλης δὲ ἔν παισὶν ἀνείλομένοις στεφάνου*¹³. Από την περιγραφή στα τρία χωρία δεν παρέχεται η εντύπωση ότι πρόκειται για διαφορετικό αθλητή. Το όνομα επομένως είναι ηλειακό, όπως προφανώς και τα άλλα δύο της επιγραφής.

Την ξεχωριστή ιδιότητα της αναθέτριας αποδίδει ο τίτλος «θεοκολέουσα Αφροδίτη» που αποδίδεται σε δοτική¹⁴. Πρόκειται επομένως για ανάθημα έγκριτης Ηλείας μέσα στην Αγορά της Ἡλίδας τον 2ο αι. π.Χ. Πιθανή σύνδεσή της με τον γνωστό Ολυμπιονίκη θα ήταν ελκυστική και δεν θα πρέπει να αποκλεισθεί. Η ίδια η ανάθεση, ως σημαντική πράξη, αποτελεί ένδειξη της δύναμης της οικογενείας της αναθέτριας.

Έτσι εννοείται ευχερέστερα η δυνατότητα στησίματος του αναθήματος προς την Αφροδίτη μέσα

σε έναν από τους κεντρικότερους χώρους της Αγοράς: *Ἔστι δὲ τῆς στοᾶς ὀπίσω τῆς ἀπὸ τῶν λαφύρων τῶν ἐκ Κορκύρας ναός, τὸ δὲ ἔν ὑπαίθρῳ τέμενος οὐ πολὺ ἀφεστηκὸς ἀπὸ τοῦ ναοῦ. Καὶ τὴν μὲν ἔν τῷ ναῷ καλοῦσιν Ουρανίαν, ἐλέφαντος δὲ ἐστὶ καὶ χρυσοῦ, τέχνη Φειδίου, τῷ δὲ ἑτέρῳ ποδὶ ἐπὶ χελώνης βέβηκε· τῆς δὲ περιέχεται μὲν τὸ τέμενος θριγκῶ, κρηπίς δὲ ἔντος τοῦ τεμένου πεποιήται καὶ ἐπὶ τῇ κρηπίδι ἄγαλμα Ἀφροδίτης χαλκοῦν ἐπὶ τράγῳ κάθηται χαλκῶ Σκόπα τοῦτο ἔργον, Ἀφροδίτην δὲ πάνδημον ὀνομάζουσιν.*

6. Ὁ.π. 178-179, εικ. 10. Αρ. ευρ. Μουσ. Ολυμπίας Λ 427.

7. Ὁ.π. 193, εικ. 24. Η γραφή θεωρείται ως μανιερισμός των χρόνων της παρακμής.

8. Ὁ.π. 187-188, εικ. 17. Αρ. ευρ. Μουσ. Ολυμπίας Λ 418 ταφική στήλη τύπου ναϊσκου από την αρχαία Φιγάλεια.

9. Ὁ.π. 179-180, εικ. 12. Αρ. ευρ. Μουσ. Ολυμπίας Λ 429 στην επιτύμβια στήλη του Σατύρου από τη Συλλογή των Τροπαίων στρ Μουσείο Ολυμπίας, καθώς και σε σειρά αναθηματικών βάθρων της Ἄλτεως, ορισμένα των οποίων αναφέρονται στον Λεύκιο Μόμμιο/146 π.Χ. W. Dillenberger – K. Purgold, *Die Inschriften von Olympia*, έκδοση 1966, αρ. 300, 318, 319, 331. Στη σειρά αυτή εμφανίζεται και η μεταλλαγή του Θ με οριζόντια κεραία αντί κουκκίδας. Την ίδια εποχή παρατηρείται και η καλλιγραφία στην κοίλαση των κεραίων του Ε, όπως στην επιτύμβια στήλη του Ευτυχί, *BCH* ὄ.π., 189-190, εικ. 18. Αρ. ευρ. Μουσ. Ολυμπίας Λ 419.

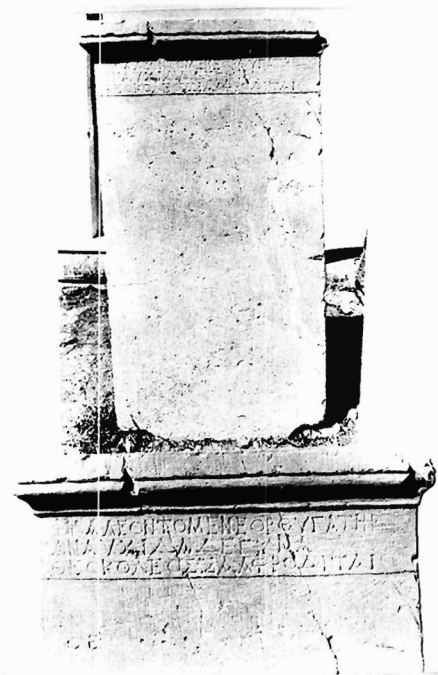
10. Βλ. σημ. 4. Η στήλη, διακοσμημένη με ανακλινδροειδές επίκρανο, συνεχή ταινία χεισιπόδων και τριγωνικά ανθήματα στα γωνιώδη ακρωτήρια, χρονολογείται στα Ελληνιστικά χρόνια.

11. G. J. te Riele, *Inscriptions de Pavlitsa, BCH XC*, 1966/1, 262-263, εικ. 10. Ο διπλασιασμός του Λ και σε ενεπίγραφο λυχναρι Π 609 του Μουσείου Ἡλίδος «ΦΙΛΙΑΣ».

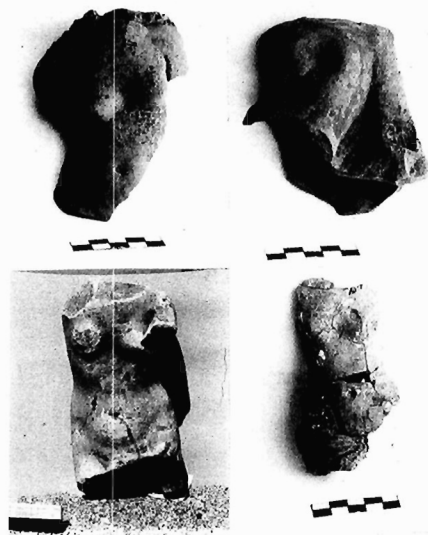
12. Σύνθετο όνομα, του οποίου το συνθετικό Λέων απαντά συχνά σε αναθηματικά στην Ἄλτι βάθρα Ηλείων αξιωματούχων (θεοκόλος-γραμματεὺς-σπονδαύλης), Purgold, ὄ.π. 863. Το δεύτερο συνθετικό Μενε- απαντά επίσης στην Ἡλιδα σε εφηβικό κατάλογο πάνω σε κίονα του Μουσείου, καθώς και ο γυναικείος τύπος Μεννώ σε επιτύμβια στήλη του 3ου αι. π.Χ. από τη Φιγάλεια, *BCH* 1966, ὄ.π. αρ. 3

13. *Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις, Μεσσηνιακά-Ηλιακά* V, 27, 12. VI, 14, 11. VI, 16, 1. Luigi Moretti, *Olympionikai i vincitori negli antichi agoni olympici, Roma Academia Nazionale dei Inkei* (1957) 175, 178. Ηλειακές νίκες στην Ολυμπία σημειώνονται αρκετές στον 3ο αι. π.Χ. Αξιοσημείωτο είναι το ομόρριζο του πατρωνύμου του αναφερόμενου Αναυχίδα προς της Φίλας. Από την ευρύτερη περιοχή σε ελληνιστικές επιγραφές: Φίλα, Φιλίστα, Φιλόκλεια, Φιλόδαμος, Φιλόθης, Φιλοκράτης, Ξενοφίλος, Φιλόξενος. Συνήθης επίσης και ο καταληκτικός τύπος -ίδα, όπως Προκλείδα, Κληνίδα, Αντάνδριδα, σε επιγραφές της περιοχής.

14. Ο μεταγενέστερος τύπος θεοκολήσας, Purgold, ὄ.π. αρ. 404, 1, και θεοκολήσαντα, ὄ.π. αρ. 214, 2 και 468, 3, *θεοκόλω ὡς ἐπὶ μηνὶ ἐκάστῳ τὴν τιμὴν ἔχει.*

Εικόνα 4

Εικόνα 5

Εικόνα 6

Απήχηση της λατρείας της Αφροδίτης στην Ήλιδα προσφέρουν οι τερακότες από τις ανασκαφές, στις οποίες αναπαράγεται μεταλλαγμένος ο εικονογραφικός τύπος της κλασικής περιόδου¹⁵. Εκτός από τις δεκάδες των ελληνιστικών γυμνών κορμών της θεάς (εικ. 5), αξίζει να σταθούμε σε δύο σπαράγματα μεγάλων πήλινων ειδωλίων — ένα μικρό απότμημα χελώνης και ένα θαυμάσιο πόδι με σανδάλι, που δένει σε περίτεχνο κόμβο και αναπαύεται πάνω σε μία χελώνη¹⁶ (εικ. 6).

Στο έργο, το οποίο αντανακλά την εξεταζόμενη περίοδο, αποδόθηκε προφανώς ο τύπος της Αφροδίτης Ουρανίας, το λατρευτικό φειδιακό άγαλμα μέσα στον ομώνυμο ναό της Αγοράς. Έμμεση κλασική μαρτυρία είναι αναμφίβολα οι τέλει αρθρώσεις των καλοδουλεμένων δακτύλων και η φυσιοκρατική απόδοση των φαλάγγων, όπως και το μεγάλο ύψος του πολυτελούς καττύματος¹⁷. Με θαυμαστή ζωγραφική και πλαστική ακρίβεια αποδίδονται στο σανδάλι οι επάλληλες σόλες και η χάλκινη στεφάνη στερέωσής τους με τη βοήθεια καρφιών, των οποίων οι κεφαλές ζωγραφίζονται περιφερικά ανάμεσα στο ζεύγος των κυματιών της παρυφής. Στοιχείο για τη χρονική ένταξη του έργου στην εξεταζόμενη περίοδο είναι η χαρακτηριστική πτύχωση του υποδήματος ανάμεσα στο μεγάλο και το δεύτερο δάκτυλο με τη βαθιά εσοχή που σμίγει σε ακμή¹⁸.

Πιθανή σύνδεση του ιερατικού τίτλου προς τη

συγκεκριμένη λατρεία θα ήταν ιδιαίτερα τιμητική, δεδομένου του συμβολισμού που αποπνέει η κατά τον Πλούταρχο ταιριαστή με την οικογενειακή υπακοή και πειθαρχία σιωπηλή χελώνη. Από τη σημασία αυτή δε μειώνει η κατά Fleischer απόδοση στη λατρεία και των προεκτάσεων που σχετίζονται με τη βλάστηση και την καρποφορία της φύσης.

Μέχρι τότε ήταν στημένο το βάθρο με το ελλείπον σήμερα ανάθημα στο ιερό της θεάς δεν είναι δυνατό να διερευνηθεί. Όπως αναφέρεται στις πηγές, μέσα στον 2ο μ.Χ. αι. υπήρχαν ερείπια αρχαιότερων ναών στην Αγορά της Ήλιδας. Η μνεία της αναφερόμενης από τον Πausanias κατεστραμμένης «θόλου» θα ήταν ενδεικτική αφού βασιλεύσι δὲ ἀνεΐται ῥωμαίοις¹⁹.

15. Paus. VI, 25, 1. Ανάλυση του εικονογραφικού τύπου υπό Robert Fleischer, *LIMC* II, 1 (1984) 27, 202. Τοπογραφία της Αγοράς, F. Tritsch, *ÖJh* 27, 1932, 64 κ.ε.

16. Αρ. ευρ. Μουσ. Ήλιδος Π 302. Βρέθηκε το 1970 κατά την ανασκαφή του χώρου δεξαμενής του φράγματος Πηνειού. Αξιοσημειώτη είναι η διάθεση διακόσμησης των ιμάντων του σανδαλιού με μοτιβα που μιμούνται πεταλούδα.

17. Πολυδεύκος, *Όνομαστικόν* VII, 80-94: κάττυμα ξύλινον τετραδάκτυλον... οί δὲ ἰμάντες ἐπίχρυσοι σανδάλιον γάρ ἦν. ὑπέδησεν δ' αὐτὸ Φειδίας τὴν Ἀθηνάν.

18. Εὐή Τουλούπα, Καττύματα τυρρηνικά Κρηπίδες Αττικάι, *ADelt* 28, 1973, Α', 135-136 η τυπολογία.

19. Paus. VI, 24, 10.

Η πληροφορία αποτελεί ένα σταθερό terminus post quem για την κατασκευή του παρόχθιου αναλήμματος του Πηνειού στα αυτοκρατορικά χρόνια. Οι περίοδοι της εκτεταμένης αγροτικής καλλιέργειας απαίτησαν τον έλεγχο του υδάτινου πλούτου

του ποταμού της Κοίλης Ἴλιδος και στο μεγάλο έργο ενσωματώθηκε και το ταπεινό πλέον βάθρο της Φίλας.

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

SUMMARY

ARCHITECTONIC ELEMENTS OF THE ANCIENT AGORA OF ELIS IN THE RETAINING WALL OF THE RIVER PENEIOS

Last decade a considerable number of ancient architectonic material came to light across the banks of the river Peneios when the technical companies were removing pebble layers.

As it has been identified, all this material belonged to a 3 km long retaining wall gradually destroyed recently, parts of which can still be seen to border the Archaeological Site of Elis some 400 m north to the ancient Theater and the Museum.

This wall once supported the banks of the river and had a direction towards the ancient bridge which is reported at the Praktika 1973. The construction of the wall indicates two chronological phases both to be considered they belong to the late antiquity. Some part of it 1,23 m thick still remains to a height of 1,30 m in a careless construction of layers of thick river pebbles and broken tiles in second use. At the east end of it parts of a stronger wall – 2,30 m thick and 2,90 m high – in a more careful construction is made successive layers of pebbles and tiles based on a foundation consisting of ancient drums, triglyphs, capitals, cornice and other architectonic material, which have apparently been transported from the neighboring Agora of Elis.

Though no reference of a retaining wall is mentioned by the ancient sources, the floods of Peneios seem to have made necessary the construction. As no stone is available around the area up to now, ruined buildings could rather offer ready made material. Indication of it is Pausanias mention of a ruined roman circular temple in Agora.

Among the material used in the retaining wall a 0,93 m high marble inscribed base refers the name of

the priestess of the goddess Aphrodite: Phila, daughter of Leontomenes, wife of Anauchitha.

The typology corresponds to the inscriptions of 2nd c. B.C. found at the district and the surrounding area.

The name of the priestess is known from the hellenistic and early roman inscriptions. The father's name solves the Eleian "rhotacismus" (words ending in r). An inscribed base of an Eleian Olympic victor Anauchithas was visible in Altis, a winner in wrestling games for youths.

The base was a dedication offered by Phila and her family to the goddess whose temple, temenos as well as her statue made of gold and ivory, work of Phidias are placed by ancient authors within the Eleian Agora: the deity was depicted with one foot on a turtle symbol of the feminine discipline.

A number of hellenistic terracottas found in the excavations of Elis corresponds to the type of Aphrodite. Especially two fragments preserve a turtle one of which with an elegant woman foot on it. This excellent work repeats in a realistic form the Pheidias type of sandal with thick soles.

How long the dedication of Phila was remained in situ before it was transferred to the north border of Agora to be used then as a construction material is difficult to figure. The reference in Pausanias of a ruined roman circular temple in mid. 2nd A.D. could indicate the need of embellish the Agora area by removing the destroyed architectonic material away. A marble circular stylobate found in the river area and transferred to the Museum in 1983 reflects the successive attempts of the transported material.